

АКТУАЛЬНІСТЬ РЕВАЛОРИЗАЦІЇ АРХІТЕКТУРНИХ АНСАМБЛІВ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЇХНЬОГО ОБРАЗУ В ІСТОРИЧНОМУ ЛАНДШАФТІ УКРАЇНИ

© Ремешило-Рибчинська О.І., 2011

З метою охорони і раціонального використання архітектурної спадщини в Україні, необхідно проводити ревалоризацію архітектурних ансамблів. Осмислення особливостей архітектурних ансамблів пов'язане і з дослідженням їхнього образу в історичному ландшафті в загальнокультурному і філософському аспектах.

Ключові слова: архітектурний ансамбль, образ, історичний ландшафт, ревалоризація.

In order for preservation and efficient use of architectural heritage in Ukraine, it is necessary to do revalorization of them. The comprehension of architectural ensembles` peculiarity is connected with exploration of their view in architectural landscape in overcultural and philosophical aspects.

Key words: shape of architectural ensemble, historical ensemble, revalorization.

Постановка проблеми

Ревалоризація архітектурних ансамблів та збереження їхнього образу в історичному ландшафті України повинна проводитись згідно з виробленою методологією.

Мета статті

Загострити увагу на актуальності системного підходу до аналізу таких містобудівних пам'яток, як архітектурні ансамблі, та наголосити на необхідності вироблення методологічних основ їхньої ревалоризації. Цим будуть створені передумови для вироблення загальнодержавних багаторічних програм загосподарювання територій на історичних ландшафтах, що має стати передумовою передачі окремих пам'яток архітектури в “концесію”.

Аналіз останніх досліджень

Розпочинаючи з другої половини ХХ ст., на міжнародному рівні постадійно вдумливо комплексно та системно розвивають пам'яткоохоронну та реставраційну діяльність з метою універсального охоплення всіх типів спадщини, що формувалась віковими цивілізаційними процесами на світовому рівні. У найновіших міжнародних документах багато уваги надається проблемам комплексного підходу до збереження та реставрації цілісних містобудівних утворень, а саме архітектурних ансамблів, як пам'яток в історичному ландшафті. Власне Рекомендації із збереження і сучасної ролі історичних ансамблів (1976), що розроблені Генеральною конференцією ЮНЕСКО [1] є послідовним продовженням низки основних маніфестів реставраторів ХХ століття:

- Венеціанська хартія, або Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць, прийнята Міжнародним конгресом реставраторів у 1964 р. [2];
- Міжнародна хартія з охорони історичних садів (Флорентійська хартія, 1981) [3];
- Міжнародна хартія з охорони історичних міст (Вашингтонська хартія, 1981) [4];
- Міжнародна хартія з охорони і використання археологічної спадщини (Лозаннська хартія, 1990) [5];

- Міжнародна хартія з охорони традиційної архітектурної спадщини (Стокгольмська хартія, 1998) [6];
- Міжнародні хартії з охорони та реставрації архітектурно-містобудівної спадщини (Краківська хартія, 2000) [7];
- Ризька хартія з автентичності та реконструкції історичних об'єктів у контексті збереження культурної спадщини (Рига, 2000) [8];
- Сіанська декларація щодо збереження оточення об'єктів культурної спадщини, визначних місць та історичних ареалів (Сіань, 2005) [9];
- Конвенція з охорони всесвітньої культурної та природної спадщини, прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО 1972 р. [10];
- Рекомендації з охорони на національному рівні культурної та природної спадщини (Додаток до зазначеної вище Конвенції) [11] тощо.

На українському законодавчому рівні поступово проходить адаптація міжнародних та ще “радянських” документів. Багато уваги зацентровано на проблемах теорії і практики реставрації. Важливо опрацювати термінологічні визначення та виробити необхідну пам'яткоохоронну та ревалоризаційну методики.

Питаннями термінології займалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як: С. Михайловський, С. Под'япольський, О. Пруцин, Б. Римашевський, В. Борусевич, Й. Глямжа, П. Гаццола, В. Тимофієнко, С. Заремба, В. Вечерський, О. Пламеницька, Б. Колосок, Н. Баторевич, Т. Кожицева, К. Вейхерт, Е. Гольдзамт, О. Швидковський.

Пам'яткоохоронну методику досліджено у працях Є. Михайловського, Ю. Ранінського, О. Щенкова, О. Пруцина, Л. Андреева.

Різні аспекти охорони об'єктів містобудівної спадщини висвітлено у працях: А. Іконникова, Є. Михайловського, Ю. Ранінського, Е. Гольдзамта, О. Швидковського. М. Кудрявцева, Є. Водзинського, Б. Колоска, Й. Глямжа, М. Бевза, В. Вечерського.

Питання сутності і структури охоронних заходів щодо об'єктів нерухомої спадщини розглянено у працях В. Акуленко, Й. Глямжі, І. Ігнаткіна.

Окрема група дослідників опрацювала питання обліку об'єктів культурної спадщини.

І хоча публікації та наукові матеріали є загальнодоступними, що дає змогу приймати рішення щодо розвитку міст, селищ та сіл з урахуванням наявних у них цінних об'єктів культурної спадщини, проте на практиці не діє механізм їхнього широкого застосування, особливо стосовно охорони та використання такого типу пам'яток містобудування, як архітектурні ансамблі в історичному ландшафті.

Охорона ж окремого і цілого й забезпечення умов сучасного використання і упорядкування архітектурних ансамблів повинна стати основною умовою їхньої ревалоризації, а тому повинна розповсюджуватися і на сади як складові архітектурних ансамблів, що часто трапляються у пам'яткоохоронній практиці. “Інтерес до історичних садів повинен стимулюватися всілякими заходами, здатними валоризувати цю спадщину і краще її оцінити: просування наукових досліджень, обмін міжнародною інформацією, публікації й реклама, доступ публіки до історичних садів, пробудження громадської думки щодо природи та історичної спадщини за допомогою засобів масової інформації...” [12, с. 25].

Основна частина

Питання осмислення особливостей архітектурних ансамблів та значення їх образу в історичному ландшафті в загальнокультурному і філософському аспектах та необхідність проведення їх ревалоризації є надзвичайно актуальною проблемою. Це стосується передусім наявних сьогодні на території України автентичних зразків архітектурних ансамблів (Підгірці, Поморяни, Тульчин, Качанівка та ін.). Другою категорією є такі архітектурні ансамблі, які відновлюються “з попелу” пам'яті (Батурин, Чигирин, Глухів та ін.). Тут слід говорити про “ідентичність, гордість громадян за їхнє місто, ідентифікацію із суспільством. Оскільки тільки із цього виростає довіра і віра в майбутнє” [13]. Звідси постає необхідність розробити методологію ведення робіт з ревалоризації архітектурних ансамблів зі збереженням (чи відновленням) їхнього

образу в історичному ландшафті. Так будуть створені передумови створення і затвердження комплексних програм та положень на вітчизняному законодавчому рівні.

Архітектурний ансамбль як пам'ятка містобудування є об'єктом, автентична матеріальна субстанція якого засвідчує життєдіяльність людини в непростому минулому України. Вона, в поєднанні з характерним довкіллям, становить історичну, наукову, мистецьку, естетичну, етнологічну та іншу суспільно-культурну цінність. Крім того, образ усього архітектурного ансамблю в історичному ландшафті трактується як матеріалізована система організації простору, зумовлена утилітарними та духовними функціями конкретної історичної доби в контексті відповідного середовища. До того ж ми відзначаємо її подвійну природу, де, з одного боку, матеріальна структура чи матеріальна субстанція загалом розглядається як документ історії, документ матеріальної культури, а з іншого боку – як твір архітектурного мистецтва, що характеризується мистецьким задумом, художньо-образною виразністю.

В окремих міжнародних документах, зокрема в Конвенції та Рекомендації з охорони всесвітньої культурної та природної спадщини, вказується на необхідність збереження та сучасну роль історичних ансамблів [14], тобто містобудівних утворень, що є пам'ятками урбаністики.

Архітектурні ансамблі згідно з вітчизняними документами як тип культурної спадщини є, визначеною сукупністю окремих або поєднаних між собою об'єктів культурної спадщини, що за видом належить до об'єктів архітектури та містобудування і формулюється, як “природно-архітектурний ансамбль” [15]. Це свідчить про важливість вдумливого опрацювання проблем співіснування архітектурних ансамблів з довкіллям.

На нашу думку, архітектурний ансамбль – це композиційно гармонійна і територіально цілісна системи будівель, споруд і відкритих просторів, що склалася історично водночас за єдиним задумом і стилем або впродовж тривалого часу доповненням початкових композицій іншими за стилем творами, які характеризуються художньою виразністю і єдністю; що своєю архітектурою, узгодженістю з ландшафтом становить особливу історичну, мистецьку, наукову, соціальну та етнологічну цінність. До того ж архітектурно-мистецький образ ансамблю є важливою знаковою сутністю місця.

Зважаючи на поділ ансамблів з урахуванням просторових характеристик на три види, про що зазначено в дослідженнях К. Вейхерта, Е. Гольдзамта і О. Швидковського, ми констатуємо, що існує:

- архітектурний ансамбль, який складається з групи будівель, які можна охопити одним поглядом;
- містобудівний ансамбль, що складається з кількох взаємопов'язаних архітектурних ансамблів;
- просторовий ансамбль міста як організована сукупність містобудівних і ландшафтних ансамблів [16].

Нам видається, що за видом розгалуженості територіальної структури “архітектурний ансамбль” може мати локальний (однорідний), розвинений (містобудівний) або просторовий характер.

У процесі адміністрування, охорони і використання архітектурних пам'яток, що представлені також “історичними або традиційними ансамблями”, до яких належать і визначні історичні місця, згідно з положеннями Венеціанської хартії, необхідно забезпечувати їхню цілісність та умови сучасного використання, упорядковувати та виявляти значущість.

Саме ці положення вказують на необхідність вироблення методології не тільки охорони і використання такого типу культурної спадщини, як архітектурні ансамблі, але й їхньої ревалоризації. Ревалоризація архітектурного ансамблю, спрямована не тільки на відновлення форми і структури пам'ятки, цілого просторового каркасу в якому існують об'єкти охорони, але збереження і виявлення їхнього історичного архітектурно-мистецького образу під час проведення комплексу архітектурно-технічних та містобудівних заходів, спрямованих на відновлення культурних і функціональних якостей історичних споруд конкретного такого містобудівного утворення та розвитку в них нових суспільних функцій.

За наявною сьогодні традицією на практиці фахівці обстежують території країни, виявляють архітектурні пам'ятки та пам'ятки містобудівних утворень. Нині уже налагоджено роботу з

повноцінної паспортизації відомих і усіх нововиявлених пам'яток на підставі ретельного вивчення всіх архівних, іконографічних і літературних джерел. Поступово заповнюється недавно створений банк даних про наявні, загиблі та навмисно знесені пам'ятки. Проте, ми акцентуємо увагу на те, що в цьому банку даних потрібно збирати інформацію не тільки про окремі пам'ятки, але й про цінні архітектурні ансамблі. Даються рекомендації як використовувати нові фактичні матеріали для формування концептуально правдивої картини архітектурного й містобудівного розвитку як України загалом, так і окремих її регіонів.

Адже замало, аналізуючи всі види пам'яток національної культурної спадщини, вносити тільки окремі об'єкти культурної та природної спадщини до Охоронних списків державного чи місцевого значення, чи Списку всевітньої спадщини (останні подання – Бахчисарайський ханський палац, заповідники “Асканія-Нова” та “Херсонес Таврійський”, культурний ландшафт та каньйон м. Кам'янець-Подільський, історичний центр м. Чернігів, парк “Софіївка”, Канівський заповідник “Могила Тараса Шевченка” та ін.)

Поки що в Україні здійснюється комплекс заходів щодо охорони і використання тільки таких архітектурних ансамблів, які є найціннішими містобудівними об'єктами і наділені статусом “пам'яток містобудування загальнодержавного значення”, а крім того є історико-архітектурними заповідниками (Київ, Львів, Луцьк, Кам'янець-Подільський) та “пам'яток містобудування місцевого значення” із історико-архітектурними та історико-культурними заповідниками в Дубно, Жовкві тощо. Ми актуалізуємо переведення у ранг пам'яток містобудування і архітектурних ансамблів резиденцій, палаців і садів, замків і укріплень, монастирів та ін., окремі об'єкти яких до сьогодні трактуються як пам'ятки архітектури. Адже більшість із таких архітектурних об'єктів є домінуючими складовими не тільки ансамблів споруд, а цілого просторового каркасу певних територій, з образом яких ідентифікують себе цілі покоління людей. Важливо також їх належно охороняти і наділяти адекватними їхньому рангу функціями.

У більшості із напрацьованих сучасними теоретиками та практиками архітектури, матеріалів, багато уваги зосереджується на дослідженнях стилістики та мистецької вартості окремих пам'яток XVII–XVIII століть, самих замків, палаців чи парків, сакральних споруд, проте мало уваги приділяється комплексному дослідженню цілісного архітектурного ансамблю резиденцій в історичному ландшафті. Тому актуальними є питання ревалоризації таких містобудівних пам'яток на сучасному етапі розвитку європейських цивілізаційних процесів. Важливо запобігти помилковим твердженням про першочергове відновлення та пристосування тільки окремих об'єктів цілісного урбаністичного утворення. Таким процесам повинна бути протиставлена методика ведення містобудівної реставрації. Терміном “реставрація” означаються усі види заходів, спрямованих на збереження пам'яток. У розширеному тлумаченні – це система науково обґрунтованих архітектурно-технічних заходів інтегрального характеру, спрямованих на збереження автентичної матеріальної структури та виявлення пластичних якостей архітектурної форми пам'ятки. Це поняття означає – системний комплекс пам'яткоохоронних, архітектурно-реставраційних, містобудівних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на збереження автентичної матеріальної поліструктури пам'яткового урбаністичного утворення, виявлення його містобудівної та історико-культурної значущості, а також – функціональну адаптацію утворення в організм міста чи іншого поселення. Містобудівна реставрація ґрунтується на двох методах ревалоризації та регенерації.

Поняття “регенерація” (“відновлення”, “повернення до життя”) використовується для означення дій, пов'язаних з перебудовою та удосконаленням. Під містобудівною регенерацією слід розуміти відновлення історичного просторового устрою пам'яткового містобудівного утворення та його функціональне й естетичне включення в сучасне життя міста чи іншого поселення.

Прийнято вважати, що термін “ревалоризація” означає повернення естетичної значущості [17] і може бути адекватним поняттю містобудівної консервації [18]. Естетичну цінність пам'яток, разом з історичною, науковою мистецькою та утилітарною виділяють у своїх працях С. Михайловський та О. Щенков [19], а О. Пруцин, крім архітектурно-естетичної оцінки пам'ятки вводить як історичну, містобудівну, функціональну, так і емоційно-мистецьку значущість об'єктів [20]. Про важливу універсальну цінність пам'ятки з погляду історії, мистецтва і науки відмічено і в

Конвенції з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини [21]. Осмислене сприйняття матеріально вираженої форми пам'ятки та розуміння її історико-культурного змісту породжує у свідомості людини адекватне сприйняття – у цьому разі – архітектурно-мистецький образ пам'ятки, що інколи, означає вищу міфопоетичну семантику архітектурної композиції або стає символом місця чи місцевості. Саме збереження історико-мистецького образу архітектурного ансамблю дає нам можливість розглядати його під кутом зору міфопоетичної семантики [22].

Бо, як зауважив у своїх працях Г.К. Вагнер, архітектурний ансамбль відіграє медіативну роль між світом людини та універсумом [23]

Втрата чи трансформація історично зумовленого характерного середовища негативно позначаються на історико-культурному образі, її вартості чи вальорах пам'ятки.

Основний зміст слова “вальоре” походить від фр. “вартість”, тому дослівно “ревалоризація” – повернення вартості, можливо гідності. Стосовно, наприклад, архітектурних ансамблів магнатських резиденцій як культурологічних центрів, що склалися з групи взаємодоповнювальних за функцією споруд, цей термін застосовується для визначення процесу повернення мистецької вартості (цінності, гідності) цим ансамблям, пам'яткам культури, архітектури та мистецтва.

Ревалоризація архітектурних ансамблів передбачає проведення сукупності науково обгрунтованих заходів із виявлення:

- потенціалу їхньої культурної, суспільно-історичної, матеріальної цінності в межах області, регіону з метою отримання економічного ефекту від їхнього відновлення та створення туристичної інфраструктури;
- ступеня збереження та необхідної маси відтворення їхньої автентичної функціональної структури та архітектурно-художнього образу в історичному ландшафті.

Під час опрацювання теоретичних напрацювань М. Бевза [24] ми встановили, що під час ревалоризації історичної містобудівної структури архітектурних ансамблів передбачається:

- рекомпозиція інтер'єру та екстер'єру її архітектурного наповнення;
- реінтеграція, санація, реституція, виявлення архітектурно-художнього образу історичної містобудівної структури в історичному ландшафті;
- проведення рекультивациі, консервації та відновлення садово-паркових композицій та посаджень;
- відтворення, відбудова, перебудова, реконструкція, нове будівництво, ознакування, консервація, реставрація, реставраційний ремонт просторової системи забудови.

Зважаючи на подані вище теоретичні положення, ми дослідили особливості культурно-мистецьких тенденцій Центрально-Східної Європи в XVII – середині XX ст., їхній вплив на процес формування архітектурно-просторової структури та архітектурного образу архітектурних ансамблів в історично сформованому ландшафті. Встановлено, що своєрідні особливості соціально-політичних та культурно-мистецьких тенденцій в Італії, Франції, Голландії, Німеччині, Польщі, Австрії, Угорщині, Росії в XVII–XVIII ст. особливо позначились на специфіці формування функціональної структури архітектурних ансамблів та їхнього архітектурно-художнього образу в історично сформованому ландшафті на територіях Правобережної і Лівобережної України. Тут є відмінності, у специфіці становлення, динаміці зростання, розвитку та функціонування.

Висновок

Отже, збереження архітектурного образу і ревалоризація архітектурних ансамблів як складової культурної спадщини України є невід'ємною частиною єдиного загальноєвропейського культурного процесу. Архітектурні ансамблі в Україні своєю автентичністю разом з довкіллям володіють високим потенціалом і можуть претендувати на невід'ємну частину культурної скарбниці світової цивілізації.

Зважаючи на положення Венеціанської хартії та наукових праць Л. Прибеги [25], що стосуються підтримки, консервації, реставрації, реабілітації чи відновлення історичного ландшафтного утворення, що ґрунтуються на розумінні пам'ятки як комплексної та композиційно цілісної системи, оригінальність якої визначається планувальною організацією, характером природного середовища, рослинністю, спорудами, елементами декоративного мистецтва,

скульптури, ми зазначимо, що тепер саме час у вітчизняній практиці планово проводити не тільки роботи з ревалоризації (що є похідною від вище перерахованих робіт) таких містобудівних утворень, як архітектурні ансамблі, зокрема ті, що містять історичні сади, але й поступово і системно програмувати раціональне використання всього історичного ландшафтного утворення, де знаходиться такий архітектурний ансамбль.

Вироблення методології ревалоризації архітектурних ансамблів, опрацювання науково-проектного алгоритму її реалізації сприятиме розширенню теоретично-практичних напрацювань М. Бевза, В. Вечерського, Є. Водзинського, вирішенню таких завдань, як створення нормативно-правових документів, розробки способів обліку пам'яток містобудування, а також адекватного сучасного функціонування цілісного каркасу історичних ландшафтів, домінантою яких буде архітектурний образ таких неповторних витворів культури на території України, як архітектурні ансамблі.

1. Рекомендації із збереження і сучасної ролі історичних ансамблів // *Охорона культурної спадщини: Зб. міжнар. документів.* – К.: АРТЕк, 2002. – С. 42–53. 2. Міжнародна хартія з охорони та реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць // *Охорона культурної спадщини: Зб. міжнар. документів.* – К.: АРТЕк, 2002. – С. 69–71. 3. Міжнародна хартія з охорони історичних садів // *Охорона культурної спадщини: Зб. міжнар. документів.* – К.: АртЕк, 2002. – С. 72–74. 4. Там само. – С. 75–77. 5. Там само. – С. 78–82. 6. Там само. – С. 90–92. 7. Там само. – С. 93–97. 8. Ризька хартія з автентичності та реконструкції історичних об'єктів в контексті збереження культурної спадщини. – К.: АртЕк, 2002. – С. 98,99. 9. Сіанська декларація щодо збереження оточення об'єктів культурної спадщини, визначних місць та культурних ареалів // *Відлуння віків.* – 2005. – № 2(04). – С. 7–9. 10. Конвенція з охорони всесвітньої культурної та природної спадщини // *Охорона культурної спадщини: Зб. міжнар. документів.* – К.: АртЕк, 2002. – С. 20–31. 11. Рекомендації з охорони на національному рівні культурної та природної спадщини // *Охорона культурної спадщини. Зб. міжнародних документів.* – К.: АртЕк, 2002. – С. 32–41. 12. *Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів.* – К.: АртЕк, 2002. – С. 72–74. 14. Рекомендація із збереження і сучасної ролі історичних ансамблів // *Охорона культурної спадщини: Зб. міжнар. документів.* – К.: АртЕк, 2002. – С. 43–53. 15. Закон України “Про охорону культурної спадщини”. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – С. 5–6. 16. *Охорона культурної спадщини: Зб. міжнар. документів.* – К.: АртЕк, 2002. – С. 69–71. 17. *Методика реставрації пам'яток архітектури / Под ред. Е.В. Михаловського.* – М.: Стройиздат, 1977. – С. 17, 18. 18. Ранінский Ю.В. *Памятники архитектуры и градостроительства.* – М.: Высш. шк., 1988. – С. 14. 19. *Современный облик памятников прошлого / А.С. Щенков, Т.Н. Вятчанина, И.Ю. Меркулова. и др.* – М.: Стройиздат, 1983. – С. 136. Михаловский Е.В. *Реставрация памятников архитектуры // Восстановление памятников культуры.* – М.: Искусство, 1981. – С. 22. 20. Пруцин О., Римашевский Б., Борусевич В. *Архитектурно-историческая среда.* – М.: Стройиздат, 1990. – С. 62. 21. Конвенція з охорони всесвітньої культурної та природної спадщини: Зб. міжнар. документів. – К.: АртЕк, 2002. – С. 21. 22. Шубович С.А. *Мифопоэтика архитектурного ансамбля.* – Харьков: Форт, 2009. – 120 с., с. 48. 23. Лихачев Д.С. *Историческая поэтика русской литературы. Смех как мировоззрение и другие работы.* – СПб.: Алетейя, 1997. – 584 с. 24. Бевз М.В., *Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст: Автореф. дис. ...д-ра арх.* – Харків, 2004. – С. 1. 25. Прибега Л. *Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини Україною.* – К.: Мистецтво, 2009. – С. 31–32, 80–82. 26. *Охорона культурної спадщини: Зб. міжнародних документів.* – К.: АртЕк, 2002. – С. 21. 27. *Охорона культурної спадщини в Україні // Зб. нормативних документів.* – К.: ХІК, 2003. – С. 5, 21, 33.